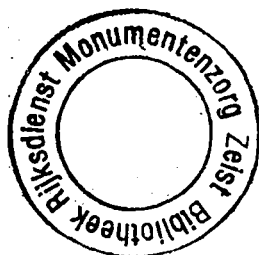

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE CUIJK EN SINT AGATHA

INHOUD:

1.	Woord vooraf	2
2.	Criteria	3
3.	Werkwijze	6
4.	Historische karakteristiek van Cuijk en St. Agatha Landschap Nederzettingen Bebouwing en groenelementen	8
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	14
6.	Literatuurlijst	29
7.	Kaart gemeente Cuijk en St. Agatha (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Cuijk en Sint Agatha maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart. In september 1979 is een drietal inventariseurs aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de I.B.M. opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdend proces van veranderingen in de bebouwde omgeving. Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1985 en werden verricht door drs. A.J.C. v. Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO. Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, mei 1986.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw) type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

o Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samen-stellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële midde-len, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te ver-richten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voorname-lijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aan-wezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd. In verband daarmee kan het hier gepre-senteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een rede-lijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische be-slissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aange-stipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschre-ven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceels-vorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstruc-tuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gele-gen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de domi-nanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan.

Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting. In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen? Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen - specifieke - karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de bovenaan voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlind.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN CUIJK EN SINT AGATHA

Landschap

De gemeente bestaat uit de kern Cuijk en de kerkdorpen Sint Agatha, Katwijk en Vianen en de buurtschappen Klein-Linden, Heeswijk, Ewinkel, Huij en Zevenhutten.

De noord- en oostgrens met de provincies Gelderland en Limburg wordt gevormd door de Maasloop. De westgrens met de gemeente Beers doorsnijdt het oude akkergebied en een plassen- en industriegebied aan de Maas. De zuidgrens met de gemeente Haps loopt tamelijk rechtlijnig door een akkergebied en de grens met de gemeente Oeffelt volgt enige landwegen en de Maasdijk en doorsnijdt tenslotte de uiterwaarden.

De gemeente wordt door enige kleine waterlopen die in de Sluisgraaf uitmonden, doorsneden van oost naar west. In de laaggelegen weidegebieden ten noorden van Sint Agatha loopt de Virdsche Graaf waarin ten noorden van het klooster nog het stroompje Het Looij uitmondt.

Het grondgebied der gemeente ligt tussen 9,5 en 13,5 meter boven NAP. De kern Katwijk, ligt relatief hoog, op ca. 11 meter, Cuijk ligt op ongeveer 12,5 tot 13 meter boven peil, terwijl Sint Agatha op 11,3 meter ligt.

De uiterwaarden van de Maas liggen tussen 10,5 en 9,5 meter, de dijken daarentegen op 13,5 tot 14 meter boven N.A.P. Vianen ligt op ca. 11,5 meter.

De bodem bestaat uit zandige, lichte rivierklei afgezet bij overstromingen van de Maas en de overstromingen van de Beerse Overlaat tot 1942. Op de hoger gelegen stroomruggen lopen verbindingswegen en bevinden zich enige oudere akkergronden. Oudere rivierkleiafzettingen met vaak sterke hoogteverschillen vinden we ter hoogte van Cuijk en Sint Agatha. Ten zuiden van Katwijk, ter hoogte van Klein-Linden en Sint-Agatha, vinden we een oost-west lopende rug van zandgronden.

Het landschap valt in de volgende elementen uiteen:

- a. De bebouwde kommen en Cuijk en kerkdorpen, deels gelegen op oeverwallen en opduikingen.
- b. De kleigebieden die in een brede strook van noord naar zuidwest lopen en deels als weide, deels als akkergebied in gebruik zijn. In de buitendijkse gebieden liggen nog Maasheggen.
- c. De hoger gelegen gronden ten zuiden van Cuijk, bebost met loof- en naalddhout.

Nederzettingen

Vanwege de voortdurende overlast van de het Maaswater tot 1942 zijn de nederzettingen binnen de gemeentegrenzen op hoger gelegen gebieden ontstaan.

Cuijk is een zeer oude kern, die al in de romeinse tijd bewoond is geweest.

Hier bevond zich blijkens opgravingen een belangrijk castellum op een kruispunt van wegen. Het betrof de verbindingen tussen Nijmegen-Tongeren noord-zuid en de oost-west-verbinding Gassel-Grave. Het westelijk deel van dit castellum uit ca. 40 na Christus, weer in gebruik genomen onder Valentinus I (364-375) en Valens (364-378), is teruggevonden bij de aanleg van de Maasboulevard. Het kasteel van de heren van Cuijk, gesloopt en naar Grave verplaatst, na 1136 heeft eveneens hier gelegen. Er is sprake van deels verleende stadsrechten, wat tot uiting komt in een omringing aan de Maaszijde, waarvan 14e eeuwse resten zijn aangetroffen. Het kasteel heeft aan de Maasovergang een belangrijke strategische positie ingenomen en maakte verkeerscontrole mogelijk.

Momenteel bevindt zich nabij de neogotische parochiekerk met de toren van de oude kerk nog een deel van de stedelijk aandoende kern met de parallel aan de Maas verlopende Grotestraat die een aaneengesloten bebouwing heeft van een, anderhalf en tweelaags huizen met de noklijn evenwijdig aan de straat. Haaks hierop ligt de pleinachtige Maasstraat, die eertijds afgesloten werd door de neogotische gevel van het nu gesloopte raadhuis. Als gevolg van de aanleg van de Maasboulevard is de zo vaak afgebeelde karakteristieke groep van raadhuis en kerk met de versterkte muur aan de waterzijde deels verloren gegaan.

Op enige afstand wordt dit verlies echter ruimschoots gecompenseerd door het krachtige samenspel van de silhouetten van de neogotische kerk en de laatmiddeleeuwse toren.

Na de aanleg van de spoorlijn Nijmegen-Venlo in 1881 is als verbindingsweg met de oude kern de Stationsstraat aangelegd en bebouwd. In de jaren zeventig is hier een doorbraak gepleegd met de aanleg van het Louis Jansenplein en de daaropvolgende bouw van een nieuw raadhuis.

Ten noorden en ten zuiden van de kern zijn omvangrijke nieuwbouwwijken verrezen die het oudere stelsel van landwegen en percelen door een nieuwe planmatige opzet hebben uitgewist.

Katwijk is als verkeersnederzetting ontstaan bij de belangrijke Maasovergang. Hier is in de 19e eeuw een parochiekerk opgetrokken die, verhoogd gelegen en omgeven door een processiepark, zeer markant is. De karakteristieke dijkbebouwing aan de Everdineweerd behield bij de herbouw van 1940 haar oude karakteristiek. Ten westen van de spoorlijn ligt nog de kern Klein-Linden met raadhuis en boerderijen van de vroegere gemeente Linden, nu opgedeeld tussen Cuijk en Beers.

Vianen is een heidegehucht, ontstaan uit de ontginning van de heide door particuliere boertjes en landarbeiders. Rond een kerk uit de jaren dertig is een kerkdorp uitgegroeid. Aan de randen en in het buitengebied bleef een enkel keuterijtje bewaard. De verkaveling is kleinschalig en niet-planmatig.

Sint Agatha is als kloosternederzetting ontstaan nabij het laatmiddeleeuwse complex van het in 1371 gestichte Kruisherenklooster. Het dorp ligt iets verhoogd op een zandrug aan de Maas. Het karakteristieke beeld van het klooster met bijgebouwen en park aan de Maasdijk is nog steeds aanwezig.

De pleinvormige kruising Liesmortel, Kloosterlaan en Gildeweg heeft een aantal boerderijen en H.Hartmonument. De historische boerderijen aan de Van den Boschweg vormen met het klooster een uitermate gaaf geheel.

De overige buurtschappen Heeswijk, Ewinkel, Huij en Zevenhutten hebben enkele door ontginningen ontstane boerderijen.

Het beeld van de nederzettingen aan de Maas is in Cuijk alleen nog aan de oostkant te beleven. Katwijk, Sint Agatha en Klein-Linden daarentegen behielden tot dusver hun duidelijke relatie met het omliggende cultuurlandschap. Ten noorden van Klein-Linden ging deze door de industrialisatie verloren.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

Het landschapsbeeld in het buitengebied wordt vooral gedomineerd door 19e-eeuwse boerderijen. We treffen kortgevelboerderijen, een enkele langgevelboerderij en vooral de in het rivierengebied veelvuldig voorkomende T-boerderijen en een enkel krukhuis aan.

Een der oudste krukboerderijen is Van den Boschweg 3. De woonhuisvleugel is hier tamelijk lang en heeft kelders met opkamers. Deels bezit het huis nog ramen met kleine roede-verdeling. Aan de achterzijde van het uitgebouwde woongedeelte bevindt zich een langgerekt varkenshok met een zijmuur en steunberen. Ertussen ligt een keienplaatsje. Aan het woonhuis bovendien een uitgebouwde bakoven. Liesmortal 1 is het zes vakken brede woongedeelte van een voormalige T-boerderij uit de 18e of vroege 19e eeuw. Kuilen 40 is een fraai voorbeeld van een 18e of 19e eeuwse woonstalhuis waarvan de stal na 1945 geheel vernieuwd is. Ertegenover staat een zeer gave langsdeelschuur met rieten schilddak, overstekend driebeukig gebint en een vitselwerkwand. Gildeweg 2 is eveneens een voorbeeld van een uit meerdere bedrijfsgebouwen bestaande boerderij.

Een goed bewaard, vermoedelijk 19e eeuwse, woonstalhuis is Heeswijksestraat 16 met een fraaie afwisseling tussen -vermoedelijk in de gemeente zelf gebakken- handvormsteen en geel baksteen strekken boven de ramen. Ook de brede baklijst van gebakken profielsteen is karakteristiek en komt in de gemeente vaak voor. Ook past men tot ver in de vorige eeuw klezoren in het metselwerk toe. Voorbeelden zijn de boerderij Hertraksestraat 11 met als pergola hergebruikt schuurgebint en Lange Linden 13. Sperwerhorst 13 is eveneens 19e eeuwse en heeft een T-vormig woonstalhuis, een schuur en diverse bijgebouwen. Gansakker 11 is bij de restauratie inwendig geheel vernieuwd, maar het muurwerk van het woongedeelte bleef behouden. Kleine Huij 1 is een iets hoger gelegen maar zeer gewijzigde boerderij met bijgebouwen uit de 19e eeuw.

Liesmortal 5 is een T-boerderij met woonstalhuis en langsdeelschuur, die door een muur en inrijpoort met elkaar verbonden zijn, als een voorbeeld van het noordlimburgse hoftype. Een T-boerderij met mooie driebeukige schuur aan de Kerkenhuisweg 20 schijnt tot ca. 1800 als schuurkerk gebruikt te zijn.

Uit de latere 19e eeuw dateren Van den Boschweg 5 (1863) waarvan alleen het woongedeelte over is en Beversestraat 24, nu in gebruik als gemeentewerf. Overhage 9 uit ca. 1910 is een eenvoudig gedetailleerd, laat voorbeeld van dit type.

Everdineweg 27 is een sober gedetailleerde T-boerderij met baksteenornamentiek. Na oorlogsschade verzezen dergelijke "wederopbouwboerderijen" vooral in aan de tradities van de streek aangepaste stijl.

De oudste boerderij van het kortgeveltype kan Heiligenberg 5 zijn, nu atelierwoning en daterend uit de 18e eeuw. Het woonstalhuis heeft een gaaf gebint en een gevel met geblokte pleisterlaag.

Hoenderberg 12 is een goed bewaarde boerderij uit 1878 met erfbeplanting. Beerseweg 17 is een verbouwde kortgevel uit 1867. Lage Heiweg 4 en Franssenstraat 136 nabij Vianen zijn voorbeelden van de kleine keuterijtjes die tijdens de heideontginningen hier tot stand kwamen. Heeswijksestraat 39 is een mooi gelegen kortgevel met driebeukig gebint.

Aan de Hertraksestraat 21 ligt een kortgevelboerderij met detaillering van speklagen en togen in stuc. Opzij van de stal ligt een mestberging. No 16 is een uit 1924 gebouwde kortgevel met verzorgde detaillering en evenwijdig aan het huis gelegen langsideelschuur.

Boerderijen van het langgeveltype zijn Beerseweg 37 en Hertraksestraat 10, beide 19e eeuws. Hapseweg 21 werd in 1929 gebouwd en heeft een markante lindebepanting. Veerstraat 5 uit ca. 1910 heeft een decoratieve baksteenversiering in gele steen en groen glazuur. Kloosterlaan 2 uit ca. 1900 heeft zesruits stolpramen.

De kloosterboerderij, Kloosterlaan 26 heeft een stalgebouw met een verzorgde symmetrische opbouw uit ca. 1950.

Woonhuizen

In Grotestraat en Maasstraat bevinden zich de meeste historische woonhuizen in de gemeente. Ze hebben in het algemeen een 19e eeuws uiterlijk dat in een aantal gevallen zeker het gevolg is van wijzigingen van een ouder gebouw.

Grotestraat 1 is een fors tweelaags woonhuis onder dubbel schilddak met zakgoot. De gevels laten wijzigingen zien uit de vorige eeuw en rond 1910. De nummers 56 en 68 hebben een en twee bouwlagen en de nokken van de daken zijn haaks op de straat gericht. Ze kunnen aanzienlijk ouder zijn dan de gevels aangeven. De meeste panden in de Grotestraat hebben echter de noklijn evenwijdig aan de straat. Een enkel huis is eenlaags, een enkel tweelaags, maar het merendeel heeft anderhalve bouwlaag en is soms aan de achterzijde eenlaags. Ook hier kan onder een 19e eeuwse gevel een ouder pand schuilgaan. Zo heeft bijvoorbeeld Grotestraat 90 een ouder raamkozijn in de zijgevel. Goede voorbeelden van deze onopvallende panden die door hun aantal het straatbeeld bepalen zijn de panden Grotestraat 15, 17, 22, 46, 78-82 en 90.

Maasstraat 10 met in- en uitgezwenkte "maaslandse" gevels is ingrijpend vernieuwd. Maasstraat 18 is een gepleisterd huis met getoogde zesruits ramen en geblokt stucwerk.

Kaneelstraat 72 is een eenvoudig eenlaags huis met getoogde ramen evenals het wat jongere pand Liesmortal 17 uit 1890.

Markant gelegen is Vorstendom 1 met bijgebouwen aan de Smidstraat, mogelijk een voormalige, 17e of 18e eeuwse krukboerderij.

In de loop van de 19e eeuw verrijst ook in Cuijk een aantal typerende blokvormige panden. Een vroeg voorbeeld is het nogal gewijzigde Grotestraat 100 met mansardedak. De R.K. pastorie Kerkstraat 10 is een tweelaags gepleisterd herenhuis met stucornament, gevat tussen twee vooruit-springende tweelaags zijvleugels. Andere voorbeelden van dergelijke panden zijn Vorstendom 11, Korte Molenstraat 9 en het vroegere kloosterhuis Grotestraat 41. Een tweetal panden in de Stationsstraat heeft een gotiserende detaillering. No. 20-22 heeft een middenrisaliet met nis en boogfriezen, no. 19-21 heeft een goot op consoles en een getrapte dakkapel met hoekzuiltjes en leeuwekoppen.

In de loop van de twintigste eeuw treffen we de vormen van de Nieuwe Kunst, de zakelijke baksteenarchitectuur en de traditionalistische stijl van de Delftse School aan. Grotestraat 2-4 met asymmetrische gevel heeft speklagen en natuurstenen omlijstingen, evenals no. 39. Grotestraat 94-96 heeft eveneens Nieuwe Kunstmotieven maar is geplaatst voor een ouder pand met sierlijke muurankers. Vergelijkbaar zijn bovendien enkele huizen in de Stationsstraat. De nummers 29 en 32-34 hebben omlijste ingangen met baksteenornament en topgevels met vakwerk.

Stationsstraat 8, 12 en 15 zijn gebouwd als baksteenvilla's met ornament, dat ook aan de Grotestraat 6 voorkomt, waar de erkers markant zijn. Grotestraat 112 met erkers en topgevels doet schilderachtig aan.

Het vroegere veerhuis, Everdineweerd 11 is een voorbeeld van de traditionele stijl van de naoorlogse wederopbouw. Traditioneel zijn ook de woningen Stationsstraat 2 en 7, Louis Jansenplein 2 en Jan van Cuykstraat 2-4 met lage dakhellingen en hier en daar decoratief witwerk of baksteenlijsten.

Volkswoningen uit de periode tussen de wereldoorlogen staan aan de Haagsestraat. Naoorlogse traditionele woningen zijn te vinden aan dezelfde straat en in de aansluitende straten, o.a. de Zwaanstraat. Ze hebben hoge zadeldaken en topgevels.

In het buitengebied treffen we twee landhuizen aan. Van het omgrachte Overhage resteert een hoger gelegen vroeg- 19e eeuwse tuinkoepel en een forse T-boerderij met zesruits ramen en omlijste ingang, uit de late 18e of 19e eeuw.

Het huis Hantert kan misschien nog 17e eeuws zijn, maar heeft met de resten van een reliëfpleisterlaag en hoekpilasters een vroeg 19e eeuws karakter.

Openbare gebouwen en monumenten

Aan het Louis Jansenplein ligt het in 1957 door Th. Nix in groen en blauw geglazuurde baksteen opgetrokken stadhuis met bordes en carillon-toren.

Lange Linden 4 is het in 1876 gebouwde vroegere raadhuis van Groot-Linden, met middenrisaliet, balkon, lijst en attiek met wapen.

Hiertegenover de vroegere school van 1905.

Aan de Molenstraat het 19e eeuwse "jeneverhuisje".

Aan de Maasstraat staat het uit 1865 daterende beeld van Jan van Cuijk door H.I. Smits, dat vroeger in de gevel aan het neogotische raadhuis stond. In het museum nog een tweetal reliëfs uit deze gevel.

Aan de Liefkenshoek de gedenknaald voor de in 1940 hier gevallen soldaten. Aan de Stationsstraat het oorlogsmonument, een afbeelding van de Barmhartige Samaritaan.

Kerkelijke gebouwen

Behalve de kerken en kloosters bezit de gemeente verscheidene kapellen en monumentjes.

De Cuijkse parochiekerk van na 1480 werd in 1913 op de toren na gesloopt ten behoeve van de enorme neogotische kerk van C. Franssen. Ernaast de pastorie en de beide begraafplaatsen, die deels door de Maasboulevard zijn aangetast. De kerkhofkapel van P.J.H. Cuijpers bleef gespaard. Aan de Kloosterlaan het klooster van de kruisheren. De oude kloostervleugels zijn grotendeels vernieuwd of herbouwd, waarbij onlangs helaas ook het laatste restant van de Latijnse School verdween.

Katwijk heeft een mooi gelegen kerk van K. Weber met kerkhof en proces-siepark met staties en Calvarieberg.

Aan de Franssenstraat de kerk van Vianen, van de Eindhovense architect M. van Beek. Op het kerkhof een calvariegroep.

Aan de Groenstraat 102 de sober gedetailleerde hervormde zaalkerk.

Grotestraat 64 is het neogotisch Aloysiusgesticht, nu voorgebouw bij de schouwburg.

Aan de Gildeweg en de Grotestraat staan H. Hartbeelden.

Aan Mariagaarde een neogotisch wegkruis. Op Overhage een eenvoudig veldkapelletje. Aan de Kuilen een naoorlogse niskapel. Op het Mariaplein een Mariakapel.

Industriële gebouwen

Aan de Grotestraat zijn in een winkelpassage een reeks looierijmachines opgesteld. Achter no. 39 bevindt zich een vroegere kuiplooierij. Achter Grotestraat 1 en 3 bevinden zich voormalige looierijgebouwen. No. 3 is een opvallend en zeer merkwaardig tweelaags bedrijfsgebouw met zadeldak, stucgevel en merkwaardige sierankers. Aan de Kerkstraat 7 het hoge gebouw van de sigarenfabriek Kansas. Aan de Lage Linden en het Hagelkruis windmolens, waarvan de eerste het wiekenkruis mist.

Molenstraat 25-27 is een dubbel woonhuis met bedrijfsruimte. Molenstraat 51 is het forse hoofdgebouw van de sigarenfabriek Victor Hugo, dat een nieuwe bestemming heeft gekregen.

Van de spooraanleg van 1879-83 resteert de onderbouw van de overigens naoorlogse spoorbrug over de Maas bij Everdineweerd. Aan Everdineweerd 29 en De Galberg 8 een tweetal spoorhuisjes. Het station bleef gaaf bewaard en vertoont sterk neogotische detaillering in topgevels, overkapping en overstekken.

Ook de bijgebouwen bleven gaaf bewaard.

Overige gebouwen

Aan de Maasdijk en bij de Odiliadijk enige betonnen kazematten, waarvan die aan de Everdineweerd het jaartal 1936 draagt.

Groenelementen

Ook al zijn de beplantingen der erven sterk aangetast, toch bezitten verscheidene boerderijen nog de oude linden. Voorbeelden zijn Gansakker 11, Kerkenhuisweg 20, Hapseweg 21, Heiligenberg 5 en Kleine Huij 1. Bij de kapel aan de Kuilen lindebomen. Hoenderberg 12 heeft een fraaie erfbeplanting met een oudere boomgaard. De begraafplaats aan de Kerkstraat heeft enige oudere bomen evenals het processiepark aan de Mariagaarde. Het kruisherenklooster heeft een tuin met enige oudere bomen. Ook de beplanting van Overhage heeft nog oud geboomte. Aan Everdineweerd een oude linde.